

בור המתגלגל

הרב שמואל רקנטי

- א. סוגיית הגמרא
- ב. בירור מחלוקת רש"י ותוספות לגבי הגרסא "אי בהדי דאזלי כחו הוא"
- ג. המשך דברי התוספות
- ד. קושיית תוסי' מדין שור ואדם שדחפו לבור ותירוצם

א. סוגיית הגמרא

במסגרת סוגיית הגמרא על דברי המשנה "הצד השווה שבהם" נאמר (ו.) "הצד השווה לאתויי מאי? רבא אמר לאתויי בור המתגלגל ברגלי אדם וברגלי בהמה". זאת אומרת, שאדם הניח אבנו סבינו ומשאו ברה"ר ושם לא הזיק ואח"כ התגלגל ברגלי אנשים ובהמות והזיק.

הגמ' מבררת (ע"פ הגירסא שלפנינו) "אי דאפקרינהו בין לרב בין לשמואל היינו בור. מ"ש בור שכן תעליי וממונך ושמירתו עליך הני נמי..." זאת אומרת, הנחת חפץ כמכשול ברה"ר הוא ממש בור ואין צריך ללמדו מהצד השווה.

ממשיכה הסוגיא ואומרת "ואי דלא אפקרינהו לשמואל היינו בור". אמנם, לרב אסו"מ שלא הפקירם נלמד משור ובור ביחד, מהצד השווה, אבל לשמואל היינו בור ממש (יעויין ג:) וא"צ לצד השווה, א"כ מה כאן לומדים מהצד השווה? הגמ' עונה "לעולם דאפקרינהו ולא דמי לבור מה לבור שכן מעשיו גרמו לו תאמר בהני שאין מעשיו גרמו לו". מסביר רש"י (שם): "בבור מעשיו - כרייתו גרמה את ההיזק אבל מעשיו של זה (המניח של הבור שהתגלגל-ש.ר.) לא הזיקו אלא רגלי אדם ובהמה שגללוהו". זאת אומרת, בבור רגיל הוא לבדו גרם את הנזק ואילו בבור המתגלגל הנזק נגרם גם כתוצאה של רגלי אדם ובהמה. לפיכך, העובדה שבבור חייב עדיין אין בה ללמד שחייב גם בבור המתגלגל, ולכן שור יוכיח, שאע"פ שלא מעשיו גרמו לנזק כי השור הלך לבדו, בכל אופן חייב. אמנם, משור בלבד גם כן א"א ללמוד כי מה לשור שכן דרכו לילך ולהזיק, בור יוכיח וכו' ונלמד דין בור המתגלגל מהצד השווה.

בסוגיא נאמר שרבא אמר שהמקרה שנלמד מהצד השווה הוא בור המתגלגל, והגמ' באה לברר באיזה מקרה מדובר.

ב. בירור מחלוקת רש"י ותוספות לגבי הגרסא "אי בהדי דאזלי כחו הוא"

היתה גירסא בגמ' "אי בהדי דאזלי מזקי כחו הוא". זאת אומרת, אם מדובר בנוק שקרה תוך כדי הגלגול, הרי זה כחו של המגלגל והחיוב הוא על המגלגל ואין צורך בצד השווה, שהרי זה או אדם המזיק או רגל בלבד. רש"י (שם) שולל גירסא זו והתוסי' (שם) מסבירים את הסבה לכך. מכיוון שהלכה היא שאין דרכן של בני"א להתבונן בדרכים, א"כ האדם אינו מחויב על הנוק שקרה תוך כדי הגלגול, כמו שאינו חייב על דבר שהזיק דרך הליכתו. אם כן, א"א להסביר "כחו הוא" על האדם המגלגל, וגם א"א כמובן להסביר "כחו הוא" על מניח התקלה, שודאי אין זה כחו אלא "אשו"¹, ולכן א"א לגרוס "אי בהדי דאזלי...כחו הוא".

אמנם, עדיין קשה כי התוסי' הסבירו למה א"א לגרוס "אי בהדי דאזלי...כחו הוא" אבל עדין היה אפשר לגרוס "אי בהדי דאזלי היינו אש". נראה שאפשר לתרץ בפשטות שלא ממציאים גרסאות. רש"י אומר שהגירסא שהייתה לפניו אינה נכונה ולכן הוא מוחק אותה, אבל באמת היה אפשר לגרוס היינו אש וזה יהיה נכון. אמנם, המהר"ם (על דברי התוסי', שם) מבין שזה שהגמ' לא העלתה את האפשרות הזו "שהיינו אש", מלמד שהגמ' מבינה שזה לא אש (ע"פ המהלך של רש"י). מכאן, שיש הבדל בין רוח מצויה שהיא תופעת טבע לבין מעשים של ישות אחרת². בכל אופן, ראינו שרש"י שולל גירסא זו כי זה לא נכון שהאדם המגלגל חייב משום אדם המזיק (כחו), שהרי אין דרכם של בני"א להתבונן בדרכים.

התוסי' עצמם מקיימים את הגירסא. אמנם, אין דרכם של בני"א להתבונן בדרכים, אבל זה רק במקרה של הליכה רגילה ולא לענין הליכה כה חזקה עד כדי שהיא מתיזה ומזיקה, שלגביה כן דרכם להתבונן. אדם לא צריך להזהר לגבי ההליכה עצמה, אבל שלא יתיז ויזיק דרכו להתבונן וצריך להתבונן, כיון שהליכה רגילה אינה מתיזה ומזיקה רק הליכה בחוזק ובוה צריך להתבונן. כעת, משהתברר שהוא צריך להיזהר, אזי האחריות מוטלת עליו – "כחו הוא" והוא חייב מטעם אדם המזיק.

לפי הסבר זה של התוסי', יש לומר לכאורה שגם אחרי שהאבן הזו נחה שם מכוחו. יהיה חייב המגלגל עליה, מדין בורו.

¹ שרגלי אדם ורגלי בהמה זה דרכו של עולם וזה כמו רוח מצויה.

² יוצא שלפי רש"י באמת שהמקרה של בהדי דאזלי אכן יילמד מהצד השווה, אלא שרבה לא דבר עליו.

נראה שתהיה ראייה לכך מהסוגיא להלן (כט:): לגבי ההופך את הגלל, בה מעמיד ר' אלעזר שההופך את הגלל חייב דווקא כאשר נתכוין לזכות בו, אבל אם לא נתכוין לזכות בו אזי ההופך אינו חייב. מסקנת הסוגיא שם היא שר"א עוסק ב"הופך". ז"א בפחות מג' טפחים, שאז עדיין הבור הראשוני קיים. במקרה כזה, רק אם נתכוון לזכות זה הופך להיות בורו, אבל ללא כוונה כזו, נותר כאן הבור הראשוני. משמע מדברים אלה, שמעבר לג' טפחים גם אם לא נתכוין לזכות בו זה נהיה בורו של ה"הופך". באופן פשוט הגמ' שם מדברת על גובה ג' טפחים שאם הגביהה מעל גובה זה- זה הופך להיות בורו גם אם לא נתכוין לזכות. אולם, הרשב"א (שם) וכן הוא בהגהות אשרי (שם) שגם במרחק ג' טפחים אם הרחיק כך זה בורו של ה"הופך". זאת, מניין להם? נראה שהם מבינים שהסיבה לכך שכשהגביהה זהו בור חדש אינה הקניין, כי הרי מדובר כשאינו מתכוין לקנות, אלא הסיבה היא שינוי מקום, וא"כ כמו ששינוי בגובה ג' הוא שינוי מקום, כך גם מרחק ג' הוא שינוי מקום, ולכן זהו בור חדש של ה"הופך". לפי"ז, גם בסוגייתנו, המגלגל לבדו יהיה חייב מדין בור, שהרי הוא מגלגל יותר מג' טפחים.

מסקנה זו סותרת לכאורה את סוגייתנו, על-פי גירסת התוס', שהרי "אי בהדי דאזלי...כחו הוא (ויתחייב המגלגל) אי בתר דנייח אי דאפקריה וכו'..." אם כן, אחרי שנחה האבן ברור שזה בורו של המניח הראשון, כי אם היה מדובר על המגלגל היה צריך לומר "אי נתכוין לזכות" וכו'. לעומת זאת, לפי דברינו לעיל כאשר ההליכה בכח ולא כרגיל זהו בורו של המגלגל גם בתר דנייח.

בספר נחלת משה רוצה לתרץ שיש הבדל בין ההופך את הגלל לבין מגלגל. במגלגל, הבור הוא כל הזמן בור והוא כל הזמן על הקרקע, ולכן הוא ממשיך להיות כל הזמן אותו בור הקודם של המניח, שהתורה החשיבה אותו כבעל הבור ממש. אולם, בהופך את הגלל האדם השני מרים אותו מהקרקע³ ויש זמן שהוא כבר לא בור, וכשחוזר להיות בור הוא בור חדש.

קשה לי להבין הסבר זה :

- (א) זה דוחק ברשב"א להסביר שהוא מדבר כשהרים מהקרקע.
(ב) למה כשמגביהה ב' טפחים זה מפסיק להיות בור, הרי גם בגובה ב' טפחים עדיין הוא מכשול⁴?

³ ואף שלא מגביה ג' כי אז גם בלי להרחיק ג' זה בור של ה"הופך".

⁴ אמנם, בגמ' עצמה אפשר היה להבין שמדובר דווקא כשהגביהה וכשהגביהה מעל ג' זה כבר לא ברה"ר. אולם, גם זה קשה כי ודאי שבגובה ג' זה עדיין מכשול. יחא הדבר אשר יהא, לא הבנתי כ"כ את תירוצו.

אם כן, הקושיא במקומה עומדת. לכאורה משמע שההופך את הגלגל, כשהרחיק גי טפחים, הרי זה בורו של "ההופך", ואילו כאן לא הופך הדבר להיות להיות בורו של המגלגל, שהרי הגמ' אומרת שבתר דנייח זה בודאי של המניח, רק תלוי אם הפקיר.

נראה להסביר ע"פ ההבנה בתוס' לעיל, שהמקרה של "אי בהדי דאזלי" מוכרח להיות שהיה בכוח ולא כרגיל, כי אחרת לא היה מזיק, ולכן כוחו הוא וחייב המגלגל. לעומת זאת, "אי בתר דנייח" אז מסתמא ברוב המקרים זה גולגל בהליכה רגילה, וא"כ יתחייב המניח. אכן, אם באמת ידוע לנו שגולגל בכח יהיה המגלגל חייב גם בתר דנייח, אלא שהגמ' דברה במקרה רגיל.

נראה שהתורת חיים הבין את התוס' בכיוון הזה, וע"פ זה הוא מסביר למה רש"י לא גרס כן, כי לפי הסבר התוס' הגמרא לא מדויקת, שהרי הדיון הוא כלל לא על הנקודה של "בהדי דאזלי" אלא המוקד הוא אם הלך בכח או הלך כרגיל, פשע או לא פשע. לפי תוס', אם מישהו ניזוק בהדי דאזלי אבל ההליכה היתה רגילה, כגון כלי זכוכית, יהיה המגלגל פטור, אע"פ שהנוק קרה בהדי דאזלי, וכן להפך, אם ההליכה הייתה בכח יהיה חייב המגלגל גם בתר דנייח.

ג. המשך דברי התוספות

התוס' (בהמשך) מקשים על ההבנה שכל האחריות מוטלת על האדם המגלגל שלא נוהר. אמנם, הוא פשע בהליכתו, אבל גם בעל התקלה פשע בכך שהניח תקלה, וא"כ מדוע לא יתחייבו שניהם, כמו שאומרת הגמ' לגבי כלב שנטל חררה ושרף גדיש (כג.) ששניהם חייבים. התוס' מסבירים שיש הבדל, שהרי אדם הוא בר דעת ולכן כל האחריות מוטלת עליו. בכלב, שניהם אחראים. בעל הכלב פשע שלא שמר על כלבו, אבל גם בעל הגחלת פשע שלא שמר על גחלתו מפני כלבים. לעומת זאת, כשמדובר באדם, בעל הגחלת אינו צריך לשמור גחלתו מפני בני אדם שהרי הם בני דעת, וכן בעל תקלה אינו צריך לשמור תקלתו מפני בני אדם שהם ברי דעת.

התוס' מביאים ראיה הגיונית לדבריהם. אם אדם חפר בור ובא אדם ודחף שור לבור, האם בעל הבור יהיה חייב? ברור שכל האחריות היא על האדם שדחף שהוא בר דעת!

עד כאן, עולה שבור המתגלגל ברגלי אדם כחו הוא, ולכן המגלגל חייב על הכל כאדם המזיק, אבל בור המתגלגל ברגלי בהמה הרי גם בעל התקלה מתחייב כמו בכלב שנטל חררה (חצי-חצי).

אולם, לפיז לא מובנים דברי הגמ' : "אי בהדי דאזלי...כחו הוא", ואין צורך ללמוד מהצד השווה. הרי אמנם החלק של הבהמה הוא כחו (רגל, צרורות) וא"צ הצד השווה, אבל החלק של בעל התקלה מהיכן נלמד? הרי מבור בלבד אי אפשר, שהרי אין כאן "מעשיו גרמו לו", א"כ אנו צריכים ללמוד מהצד השווה! לכאורה, אפשר היה לומר שגם החלק של מניח התקלה לא צריך את הצד השווה, מכיון שמתחייב מדין אש. אולם, קשה לומר כך שהרי לפי תוס' ההליכה שגרמה לנזק אינה נורמאלית ואיך אפשר להחשיבה כרוח מצויה?!

ניתן להסביר, אפוא, שהגמ' רוצה להעמיד במקרה של חיוב על כל הנזק ולא רק על חצי, וכן ניתן לומר, כפי שמביא רבינו פרץ, שאין לגרוס "וברגלי בהמה". בכל אופן, כשמזיק ברגלי בהמה "בהדי דאזלי", אמורים התוס' שיתחייבו שניהם יחד חצי-חצי, כי שניהם פשעו, בעל התקלה שהניח ובעל הבהמה שלא שמר על בהמתו. אולם, קשה, למה בעל בהמה מתחייב, הרי לכאורה מדובר כאן ברה"ר והחיוב הוא מדין רגל, והרי רגל פטורה ברה"ר! לכן נראה שצ"ל שמדובר ברשות הניזק שאז מתחייבים בעל התקלה ובעל הבהמה.

המהרש"א לא מקבל הסבר זה. הוא אומר שא"א להעמיד המקרה לא ברה"ר ולא ברשות הניזק. לא ברה"ר, כי אז הבהמה תהיה פטורה שהרי זה רגל, ולא ברשות הניזק, שהרי חיוב בעל התקלה הוא משום בור וחייב להיות דווקא ברה"ר. מתרץ המהרש"א בדוחק, שמדובר שהתזוה ברה"ר והזיקה ברה"י, שהבור הוא ברה"ר והנזק הוא ברה"י.

דברי המהרש"א לא מובנים לי. למה א"א להעמיד את המקרה ברה"י, הרי לכאורה בור חייב גם ברה"י, שהרי ק"ו אם ברה"ר חייב ק"ו ברה"י. בכל אופן, ברור מדברי המהרש"א שחיוב מניח התקלה "בהדי דאזלי" הוא מטעם בור, ולכאורה קשה שהרי התוס' בתחילתו הסבירו שחיוב בעל התקלה הוא משום אש?!

נראה להסביר שברישא הוא הסביר את שיטת רש"י. לפי רש"י, הגלגול שהזיק בהדי דאזלי הוא כדרכו (אין דרכו להתבונן). רש"י מבין שגם הליכה שמתזוה היא הליכה נורמאלית ולכן אפשר להחשיבה כרוח מצויה. אולם, לפי תוס' שהליכה שמתזוה ומזיקה אינה הליכה נורמאלית באמת א"א להחשיבה כרוח מצויה.

ד. קושיית תוס' מדין שור ואדם שדחפו לבור ותירוצם

התוס' לימדו אותנו שכאשר נוצר נזק ע"י פגיעה של שנים שניהם חייבים חצי-חצי. כאשר המזיק הישיר, אחד מהשניים, הוא אדם בר דעת, אז האחריות חלה

עליו והוא משלם הכל. התוסי' מקשים על הבנתם זו מהסוגיא להלן (נג): "שור ואדם שדחפו לבור לעניין נזיקין כולם חייבים", בעל השור, האדם ובעל הבור כולם חייבים.

שואלים התוסי' לפי מה שלמדנו ברגע שהמזיק הישיר הוא אדם-האדם חייב לבד ולמה יתחייב בעל הבור?!

לכאורה, שאלה זו לא מובנת, שהרי בעל השור גם לדעת תוסי' חייב, וא"כ ברור למה בעל הבור צריך לשלם. אמנם, על חלק האדם, האדם ישלם לבד, אבל על החלק של השור, מתחלקים בעל השור ובעל הבור כי באינו בר דעת מתחייבים שניהם. א"כ האדם צריך לשלם חצי ובעל השור ובעל הבור כ"א רבע. א"כ, גם לשיטת תוסי' בעל הבור צריך לשלם ומה הקושייה?

השטמ"ק מסביר שכשהגמ' אומרת "כולם חייבים", משמע בשווה כ"א שלישי, וע"ז שואלים התוסי' למה בעל הבור חייב על חלק האדם. בעצם שאלת התוסי' היא למה חייב כל אחד שלישי יתחייב האדם חצי והם רבע?! שהרי בעל הבור לא צריך להשתתף בחלק האדם?!

מתרצים התוסי' שבמקרה של אדם ושור שדחפו לבור מדובר שהאדם היה ללא כוונה ולכן גם בעל הבור משתתף בתשלום, שכל מה שאמרו שכשהאדם שותף הוא האחראי הבלעדי זה בגלל שהוא בן דעת אבל כשהוא ללא כוונה אין לו דעת.

אולם, לפי זה קשה שהרי גם האדם שהלך בחוזק והתזיק והזיק זה לא היה בכוונה, אמנם, הוא פשע אבל הוא לא התכוון, וא"כ למה פטור בעל התקלה הרי זה לא בכוונה. מאידך גיסא, אם נרצה להסביר שהפשיעה נחשבת כוונה א"כ גם כשהפיל לבור זה בכוונה שהרי אם לא פשע כשהפיל לבור למה ייתחייב בכלל?

באמת הנצי"ב מבין שהלך בחוזק והתזיק זה בלי כוונה ולכן שניהם חייבים וזו הסיבה שרש"י לא גורס "אי בהדי דאזלי...כחו הוא" שהרי בכל אופן צריך את הצד השווה ללמוד החיוב של חלק בעל התקלה. אכן, ברור שאין זו דעת התוסי' שאומר במקרה שלנו שהאדם בלבד חייב.

בכל אופן, שיטת התוסי' לא ברורה לי. אם בלא כוונה מתחלקים האדם ובעל הבור כלהלן, אז גם במקרה שלנו יתחלקו האדם ובעל התקלה שהרי האדם לא התכוון אלא רק פשע. אם נאמר שהפשיעה היא הכוונה, אם כן נצטרך לפרש בשור ואדם שדחפו לבור שהאדם דחף ללא פשיעה, א"כ למה בכלל חייב והרי הוא אנוס.

נראה להסביר, שמדובר במציאות שאינו אנוס אבל גם אינו פושע בכוונה, כגון נפל על אדם והפילו לבור, שמצד אחד הוא לא אנוס כי היה לו להיזהר לגג, אבל מצד

שני אין כאן כוונה בכלל. אדם שהולך בחוזק בכוונה⁵, בזה הוא לוקח אחריות על מה שיקרה וכל האחריות עליו, שהרי התכוון ללכת בחוזק. אבל אם נפל ברוח אמנם הוא לא בסדר שנפל ברוח אבל אין כאן כל כוונה, ולכן אמנם על חלקו חייב שהרי אינו אנוס, אבל א"א לומר שהוא בר דעת שכל האחריות עליו, שהרי לא היתה כאן דעת- הוא נפל. זאת אומרת, שהפעולה המזיקה נעשתה בכוונה אמנם לא בכוונה להזיק. כשהפעולה היא בכוונה ע"י אדם האחריות היא אחריות מלאה שלו שהוא בר דעת אבל כשהפעולה אינה בכוונה אין כאן דעת שלו ולכן אין כל האחריות עליו אמנם על חלקו הוא חייב שהרי אינו אנוס.

⁵ זאת אומרת שהפעולה המזיקה נעשתה בכוונה אמנם אין כאן כוונה להזיק